

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Για τον τόμο:

Jacques Guilhaumou, Raymonde Monnier (επιμ.),
*Des notions-concepts en révolution. Autour de la
liberté politique à la fin du 18e siècle,*
Préface de Maurice Tournier,
Journée d'études du 23 novembre 2002
à la Sorbonne,
Collection études révolutionnaires no 4,
Société des études robespierristes,
Παρίσι 2003, 196 σελ.

Αλεξάνδρα Σφοίνη

Η Αλεξάνδρα Σφοίνη είναι ιστορικός, ερευνήτρια
στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό
Ίδρυμα Ερευνών.

Πρόκειται για τα πρακτικά της ημερίδας που οργανώθηκε από τη Société des études robespierristes και το laboratoire "Analyses de Corpus" (CNRS/ENS Lettres et Sciences Humaines, Lyon) υπό τη διεύθυνση του Jacques Guilhaumou και της Raymonde Monnier. Όπως σημειώνουν στον πρόλόγο τους οι επιμελητές της έκδοσης, η ημερίδα είχε σκοπό να παρουσιάσει υπό διεπιστημονικό πρίσμα την ιστορία της κοινωνικής και πολιτικής γλώσσας της Γαλλικής Επανάστασης. Οι συγγραφείς διερευνούν τις χρήσεις, τη σημασία και τη συμβολική διάσταση κεντρικών κοινωνικοπολιτικών εννοιών που ανήκουν στο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο της έννοιας της πολιτικής ελευθερίας: *φώτα, σύνταγμα, δημοκρατία, ελευθεροτυπία, δικαιώματα του πολίτη και της γυναίκας, δημόσιος χώρος, έθνος...* Είναι δυνατόν οι διάφορες γλωσσικές προσεγγίσεις –ιστορική σημασιολογία, ανάλυση του λόγου, ιστορία των εννοιών– να συντελέσουν σε μια νέα, αν όχι καλύτερη, πάντως διαφορετική κατανόηση της ιστορίας της Γαλλικής Επανάστασης;

Η ιστορία της κοινωνικής-πολιτικής γλώσσας είναι γνωστή από τη δεκαετία του 1970 ως ιστορία των εννοιών (Begriffsgeschichte) στη Γερμανία με τον Reinhart Koselleck,¹ και ως ιστορία των λόγων και των ιδεολογιών (history of discourses and ideologies) στον αγγλόφωνο κόσμο με τους John Pocock και Quentin Skinner, ιστορικούς της πολιτικής σκέψης της σχολής του Καίμπριτζ.² Στη Γαλλία συνδέθηκε με τη σχολή ανάλυσης του λόγου (analyse de discours), μάλιστα του πολιτικού.³ Τη δεκαετία του '80 πραγματοποιήθηκε η συνάντηση των συνεργατών του Koselleck με τη γαλλική σχολή ανάλυσης του λόγου και ο διάλογος με ορισμένα ρεύματα της σχολής των Annales (ιστορία των νοοτροπιών, των αναπαραστάσεων κ.ά.).⁴ Τα τελευταία χρόνια επιτεύχθηκε η προσέγγιση των διαφορετικών οπτικών και εκφάνσεων της εννοιολογικής ιστορίας με τη δημιουργία ενός δικτύου που συγκεντρώνει ευρωπαίους και αμερικανούς μελετητές του πεδίου.⁵

Σύμφωνα με τους διοργανωτές της ημερίδας, οι οποίοι συμμετέχουν στο δίκτυο ως εκπρόσωποι της γαλλικής σχολής,⁶ η ιστορία των εννοιών, σε μια ευρεία προοπτική, ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο εκδιπλώνονται οι κοινωνικοπολιτικές έννοιες στην ιστορικότητά τους μέσα από πολλαπλές χρήσεις και σημασίες, σημειώνοντας ρήξεις ή συνέχειες στους τρόπους του λέγειν, ταυτοχρόνως και τρόπους του ενεργείν για όσους μετέχουν σε έναν κόσμο που ορίζεται από ρητορικές συμβάσεις, εν δυνάμει μεταβλητές μέσω λεκτικών ενεργημάτων. Ωστόσο, τονίζουν, δεν πρόκειται για μια ιστορία

της αφήγησης που ανάγει την κοινωνία σε μια λεκτική κατασκευή ούτε για το ξαναγράψιμο της ιστορίας με βάση σύγχρονες αναλυτικές κατηγορίες λόγου. Η κοινωνική ιστορία των εννοιών δίνει εξέχουσα θέση στο ζήτημα του συγκεκριμένου (contexte), θέτοντας συνεχώς ερωτήματα που συμβάλλουν στην κατανόηση και ερμηνεία των γλωσσικών φαινομένων. Επιχειρεί να συνδέσει, από τη μια πλευρά τη διερεύνηση, μέσω τεκμηρίων, των θεωριών και των διανοητικών διαδρομών των ομιλούντων ιστορικών υποκειμένων (φιλόσοφος, νομοθέτης, πατριώτης, άνθρωπος της εξουσίας, του κράτους κλπ.), και από την άλλη πλευρά την περιγραφή, μέσω λέξεων, εικόνων, χρήσεων ή μεταφράσεων, των τρόπων έκφρασης που σχετίζονται με τους τρόπους του ενεργείν με τη μεσολάβηση μιας δημιουργικής φαντασίας, ενός ύφους, μιας ρητορικής, μιας συμβολικής. Πρόκειται για την έρευνα των συμφραζομένων του κοινωνικοπολιτικού λεξιλογίου σε μια συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, η οποία, στο βαθμό που θέλει να αναχθεί σε ιστορία-πρόβλημα, δηλαδή στην ιστορία της γένεσης και εξέλιξης κεντρικών κοινωνικοπολιτικών εννοιών και όρων και των σημασιολογικών τους δικτύων, οφείλει να είναι διεπιστημονική.⁷

Είναι δυνατόν η ιστορία των εννοιών να προσκομίσει καινούρια στοιχεία στο πολυσυζητημένο πρόβλημα τη σχέσης ανάμεσα στον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση; Εκτός από τις κειμενικές μαρτυρίες, ο Rolf Reichardt αξιοποιεί δεξιοτεχνικά και ένα σώμα εικονικών αναπαραστάσεων. Η εικονική διάσταση αναδεικνύεται πλουσιότερη και εκφραστικότερη από τα κείμενα, δίνει μια συγκεκριμένη μορφή στην αφηρημένη έννοια, την πλαισιώνει με σύμβολα ικανά να οδηγήσουν στη σκιαγραφία συμπληρωματικών ή αντιθετικών σημασιολογικών δικτύων γύρω από τις έννοιες-κλειδιά. Η εξέταση του πολεμικού θέματος που εκφέρεται με το αντιθετικό εννοιολογικό ζεύγος *lumières - ténèbres* σε περιοδικά, γκραβούρες, φέιγ βολάν κ.ά., δείχνει ότι στο κοινωνικό φαντασιακό η Επανάσταση εικονογραφήθηκε ως ο θρίαμβος των Φώτων πάνω στα Σκόπη, ενώ το έμβλημα του κηροσβέστη σατίρισε την αντεπίθεση των αντιφιλοσόφων και αντεπαναστατών κατά την Παλινόρθωση.

Η ανάλυση της έννοιας του "συντάγματος" (constitution) σε συμφραζόμενα πριν και μετά την Επανάσταση παρακολουθεί την αντιφατική σημασιολογική διαμόρφωσή της μέσα από τη ρήξη με την ιδέα των "θεμελιωδών νόμων" (lois fondamentales). Σύμφωνα με τον Michel Pertué, οι αλληπάλληλοι ορισμοί της έννοιας μετά το 1789 καθορίζονται περισσότερο από την τρέχουσα πολιτική συγκυρία, αποδυναμώνοντας με

τη σειρά τους τη θεωρητική σύλληψη και τον κανονιστικό χαρακτήρα προς όφελος της επαναστατικής πρακτικής.

Η Raymonde Monnier διερευνά την έννοια του ρεπουμπλικανισμού σε σχέση με τις χρήσεις της λέξης “πολίτης” (citoyen) στην πολιτική θεωρία του Ρουσσώ, υπό το πρίσμα της παράδοσης των Pocock, Skinner και Philip Pettit.⁸ Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη διαμάχη ανάμεσα στον Ρουσσώ και τον Ντιντερό ως προς την έννοια της “ιδιότητας του πολίτη” (citoyenneté) για να αποκαλυφθεί η επίδραση της σκέψης τους στον τομέα του δικαίου και της ηθικής φιλοσοφίας.

Η έννοια του “δημόσιου χώρου” (espace public), την οποία εισήγαγε ο Habermas, εξετάζεται από την Christine Fauré σε δημοσιευμένα και χειρόγραφα έργα του Sieyès. Το προσωπικό του ύφος, διαμορφωμένο μέσα από την περιέργεια και τις ποικίλες αναγνώσεις του θεατή-φιλοσόφου, τίθεται στην υπηρεσία του νομοθέτη-διοικητή, ο οποίος πρωταγωνιστεί, περισσότερο από τον φιλόσοφο, στην κατασκευή ενός δημόσιου χώρου καθοριζόμενου από την προσπάθεια για τη νομιμοποίηση της εθνικής ενότητας.

Ο ρόλος του δημοσιογράφου στην κατασκευή της έννοιας της “ελευθεροτυπίας” (liberté de la presse), η οποία στο λεξιλόγιο του Διαφωτισμού δεν αναφερόταν αποκλειστικά στις εφημερίδες αλλά σε όλη την έντυπη παραγωγή, εξετάζεται από την Agnès Steuckardt με παράδειγμα την εφημερίδα *L'Ami du Peuple* του Marat. Από δυνήτικα δικαίωμα με ασαφή όρια στη *Διακήρυξη* του 1789, η ελευθερία του τύπου μεταβάλλεται, μέσω της επιχειρηματολογίας της εφημερίδας, σε ασκημένο από τους πατριώτες δικαίωμα με διευρυμένα αλλά και σαφή κοινωνικοπολιτικά όρια, συνεπώς όχι καθολικά εφαρμόσιμη: καμία ελευθερία του τύπου για τους εχθρούς της ελευθερίας.

Τη λεξικομετρική τεχνική “χτενίσματος” του ηλεκτρονικού κειμένου με το πρόγραμμα Weblex παρουσιάζει ο Serge Heiden. Μετά από διάφορες επεξεργασίες, δίνεται μια σφαιρική άποψη του σημασιολογικού πεδίου του λεξήματος “σύνταγμα” σε ένα corpus λόγων του Sieyès και του Mirabeau στη Συντακτική Συνέλευση.

Τη συνάρθρωση της έννοιας της “ιδιότητας του πολίτη” (citoyenneté), νοούμενης ως μέρος του ζητήματος της χειραφέτησης των ατόμων μέσα στην κοινωνία, με τα δικαιώματα της γυναίκας σε λόγους της Mary Wollstonecraft το 1793 στο Παρίσι εξετάζει ο Serge Aberdam. Η πρωτοπόρα αγγλίδα φεμινίστρια θεωρεί ότι η εκπαίδευση είναι υπεύθυνη

για τις προκαταλήψεις και την καταπίεση της γυναίκας τόσο στη οικογένεια όσο και στην κοινωνία. Στο όνομα του ορθού λόγου και του δικαίου προωθεί τις απόψεις της για ίση εθνική εκπαίδευση και των δύο φύλων και για την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων για τη γυναίκα.

Η έννοια του “ακραίου κέντρου” (extrême centre) χρησιμοποιείται από τον Pierre Serna ως αναλυτική κατηγορία για την περιγραφή της στάσης των μετριοπαθών ρεπουμπλικάνων, οι οποίοι, για να αντιμετωπίσουν τη δύναμη της νομοθετικής εξουσίας, επινοούν, κατά την περίοδο του Διευθυντηρίου, ένα κέντρο που υιοθετεί τις μορφές του επαναστατικού ριζοσπαστισμού. Αυτή η προσπάθεια για αυτοενοιολόγηση των ανθρώπων της εκτελεστικής εξουσίας, που ενσαρκώνει ο Mirabeau, εξετάζεται στα άρθρα της εφημερίδας *La Décade* (1797-1799), η οποία νομιμοποιεί μια “ισχυρή” αλλά ασταθή Δημοκρατία, επιρρεπή σε πραξικόπημα, υπεύθυνη εν πολλοίς και για την κυφορία του ναπολεόντειου καισαρισμού.

Ο Jacques Guilhaumou διερευνά τις διανοητικές σχέσεις του Wilhelm von Humboldt με τη γαλλική πολιτική σκέψη, ιδίως με τον Sieyès, τον νομοθέτη-φιλόσοφο της Επανάστασης, με τον οποίο αντιπαρατέθηκε σε ένα συνέδριο για τη γερμανική φιλοσοφία οργανωμένο στο Παρίσι από τους Ιδεολόγους. Βασική πηγή αποτελεί το *Journal parisien* (1797-1799) τόσο για τους προβληματισμούς του σχετικά με την πολιτική γλώσσα όσο και για το ενδιαφέρον του για το “γαλλικό πνεύμα”, το οποίο παρακολουθεί μέσα από τη σκέψη σημαντικών γάλλων συγγραφέων του 18ου αιώνα, όπως ο Sieyès.⁹

Συμπερασματικά, καταλήγουν οι επιμελητές της έκδοσης, οι παρεμβάσεις των συγγραφέων αποτελούν νέες προσεγγίσεις της επαναστατικής σκέψης και ανιχνεύουν τους τρόπους έκφρασής της παρακολουθώντας τη διαμόρφωση κεντρικών κοινωνικοπολιτικών εννοιών. Η πολιτική γλώσσα της Γαλλικής Επανάστασης, γλώσσα υπό διαμόρφωση, αποδεικνύεται ιδιαίτερα πλούσια τόσο για τις συνδέσεις των νοημάτων όσο και για τη δυναμική των λέξεων που εισάγει ή ανασηματοδοτεί.¹⁰

1. Προϊόν της γερμανικής Begriffsgeschichte είναι το εννοιολογικό λεξικό *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, επιμ. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, τ.

1-8, Στουτγάρδη, Klett Cotta, 1972-1977, με έμφαση στην περίοδο 1750-1850, η οποία θεωρείται η κατεξοχήν περίοδος αλλαγών για τη γερμανική γλώσσα.

2. Για μια συγκριτική μελέτη των δύο ρεμπλικανισμών, βλ. Melvin Richter, *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1995. Βλ. επίσης Ian Hampsher-Monk, Karin Tilmans, Frank van Vree, *History of Concepts Comparative Perspectives*, Amsterdam University Press, Άμστερνταμ 1998.

3. Βλ. σχετικά Régine Robin, *Histoire et Linguistique*, Παρίσι 1973 και Jacques Guilhaumou, Denise Maldidier, «Langage», *La nouvelle histoire*, επιμ. Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Παρίσι 1978, σ. 304-308. Προϊόν των λεξιλογικών ερευνών της γαλλικής σχολής (συγκεκριμένα της ομάδας “XVIIIe et Révolution française”) είναι το *Dictionnaire des usages socio-politiques (1770-1815)*, INaLF / Saint-Cloud, τ. 1-7, Παρίσι 1985-2003.

4. Η συνάντηση απέδωσε ένα νέο εννοιολογικό λεξικό με αντικείμενο τις γαλλικές κοινωνικοπολιτικές έννοιες: Hans-Jürgen Lüsebrink, Rolf Reichardt, Eberhard Schmitt (εκδ.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820*, τ. 1-20, Μόναχο 1985-2000. Παράλληλα μελετήθηκε η μεταφορά νέων εννοιών από η Γαλλία στη Γερμανία, βλ. Hans-Jürgen Lüsebrink, Rolf Reichardt (εκδ.), *Kulturtransfer im Epochenbruch Frankreich-Deutschland 1770 bis 1815*, τ. 1-2, Leipziger Universitätsverlag, Λιψία 1997.

5. *History of Political and Social Concepts Group* (1997). Περισσότερα για τις τάσεις και τις σχολές, βλ. Αλεξάνδρα Σφοίνη (επιμ.), *Ιστορική σημασιολογία – Εννοιολογική ιστορία. Διαδρομές της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, EMNE-Mνήμων* (υπό έκδοση).

6. Διοργάνωσαν τον Οκτώβριο του 1999 τη δεύτερη συνάντηση του δικτύου στην École Normale Supérieure de Fontenay/Saint-Cloud με θέμα “Les concepts socio-politiques, usages et controverses”.

7. Βλ. συνοπτικά Irmeline Veit-Brause, «The Interdisciplinarity of History of Concepts – a bridge between disciplines», *History of Concepts Newsletter*, 6 (2003), 8-13. Για την ελληνική περίπτωση, βλ. Αλεξάνδρα Σφοίνη, «Κοινωνική-πολιτική και πολιτισμική ιστορία της γλώσσας: ένα διεπιστημονικό εγχείρημα», Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης – Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ. Αθήνα 2004, τ. Α', σ. 433-440

8. Βλ. και σχετικές εργασίες της ίδιας: *L'espace public démocratique. Essai sur l'opinion à Paris de la Révolution au Directoire*, Paris, Kimé, 1994· «'Démocratie représentative' ou 'république démocratique'», *Annales Historiques de la Révolution française*, 325 (2001/3)· «Républicanisme, libéralisme et Révolution française», *Les libéralismes au regard de l'histoire, Actuel Marx*, 32 (2002)· «Républicanisme et révolution française», *French Historical Studies*, 26/1 (2003), 87-118.

9. Βλ. σχετικά Jacques Guilhaumou, *Sieyès et l'ordre de la langue. L'invention de la politique moderne*, Kimé, Παρίσι 2002.

10. Βλ. επίσης Jacques Guilhaumou, *La langue politique et la Révolution française. De l'événement à la raison linguistique*, Klincksieck, Παρίσι 1989.

Γ. Μολύβα,
Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης:
Rawls, Dworkin, Nozick, Sen,
ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004

Βύρων Χ. Καλδής

Ο Βύρων Καλδής διδάσκει φιλοσοφία στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Η ΑΠΟΚΑΘΛΩΣΗ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΥ ΣΥΝΟΔΕΙΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Μεγάλη φαρμακευτική εταιρεία στην Ν. Υόρκη κατηγορήθηκε πέρυσι ότι ενέχεται σε σκάνδαλο με βρέφη που χρησιμοποιήθηκαν ως 'πειραματόζωα'. Στα βρέφη, που ήταν φορείς τα ίδια ή είχαν γεννηθεί από μητέρες φορείς HIV, εχορηγείτο υπό δοκιμή δυνητικά επικίνδυνο φάρμακο κατά του AIDS. Οι γονείς ήταν είτε νεκροί είτε αγνοούμενοι είτε ανίκανοι να φροντίσουν τα παιδιά τους, και έτσι αυτά είχαν τεθεί υπό δημόσια κηδεμονία, τα δε πειράματα είχαν κρατική επιχορήγηση και εποπτεία. Το ιατρικό κατεστημένο υπεραμύνθηκε των πειραμάτων υποστηρίζοντας ότι τα βρέφη είχαν την τύχη να τους παρασχεθεί τελευταίου τύπου πανάκριβη θεραπεία που ποτέ δεν θα είχαν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν υπό κανονικές συνθήκες.

Βασική αρχή πίσω από αυτό και παρόμοια γεγονότα είναι αυτή της μεγιστοποίησης της ωφέλειας ή ευημερίας για τον δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων: πιθανά βλαβερά αποτελέσματα και κίνδυνοι που έπλητταν κατευθείαν τα βρέφη-πειραματόζωα αντισταθμίζονται, και άρα νομιμοποιούνται, από τα υπέρτερα αγαθά (δηλαδή την υγεία) που θα προκύψουν για συγκριτικά μεγαλύτερο πληθυσμό ήδη πασχόντων ή μελλοντικών ασθενών. Επιπλέον, εφόσον η θεραπευτική επιχείρηση χρηματοδοτείται μέσω του κράτους, η πλειοψηφία δικαίως επωφελείται ενώ, τέλος, πολλά από τα ίδια τα βρέφη ενδέχεται να ωφεληθούν χωρίς να έχουν επωμισθεί χρηματικό κόστος.

Εάν ενοχλεί κάτι σε αυτή την αλληλουχία σκέψεων είναι προφανώς η απουσία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αισθανόμαστε ότι καταπατώνται προς όφελος της γενικής ευημερίας, ότι μια αδικία εναντίον έστω και ενός προσώπου δεν αντισταθμίζεται από μεγάλα ποσά αγαθών συνεπειών για πολλούς. Μπορεί να είναι έτσι αλλά δεν είναι όλη η αλήθεια. Υφίσταται απόλυτη διάκριση μεταξύ μη διαπραγματεύσιμης τήρησης ατομικών δικαιωμάτων και προώθησης του γενικού καλού; Έχουμε καθήκον να πράττουμε το δέον τιμώντας δικαιώματα έστω και ενός, ακόμη και αν το αποτέλεσμα δεν είναι παρά μια γενικευμένη καταστροφή και δυσβάσταχτα δεινά που υποφέρουν οι υπόλοιποι; Αλλάζει η απάντηση αναλόγως της σοβαρότητας του υπό συζήτηση δικαιώματος; Δικαιολογείται το 'λίγο κακό' για να εμποδίσει 'μεγαλύτερο κακό';

Στη μοντέρνα ηθική φιλοσοφία διακρίνουμε (απλουστεύοντας) θεωρίες που καθορίζουν ως ηθικά ορθή μια κατάσταση ή πράξη με κριτήριο τις αγαθές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο από θεωρίες που ορίζουν ως ηθική πράξη ό,τι επιβάλλει το δέον ή το καθήκον και